

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/34, p. 411-421

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12596>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

This article was checked by iThenticate.

TUNCELİ İLİ ADLARININ KÖKEN, YAPI VE ANLAMLARI

İbrahim TOSUN - Ali KOÇ***

ÖZET

İnsanoğlu var olduğundan beri önce kendini daha sonra da kendi gözüyle gördüklerini, bazı özelliklerini ön planda tutarak adlandırma yoluna gitmiş ve yaşamı kolaylaştırmaya çalışmıştır. İnsanın dil malzemesiyle oluşturduğu, doğadaki bütün canlı, cansız varlıkları ve kavramları karşılayan bu sözcükler ad olarak tanımlanmaktadır. Buna göre dil dizgeleri içinde öncelikle adların ortaya çıktığı söylenebilir. Günümüzde de konuşulan dillerin söz varlığının büyük bir bölümünü adlar oluşturmaktadır. Bugün evrende görülen ve algılanan her şeyin adını çalışma konusu yapan ad bilimi (onomastik), özellikle de kişi adları ve soyadları ile yer adları üzerine çalışmaktadır. Bu bilim dalının yer adlarını inceleyen kolu toponomi “yer adı bilimi” olarak adlandırılmaktadır.

Tunceli'nin en eski yerleşim merkezleri Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Mazgirt ilçeleridir. Yöre tarihte genellikle Dersim olarak bilinmektedir. Bugün Tunceli iline bağlı yer adlarının çoğu, cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkçeleştirme yönünde değiştirilmiştir. Buna rağmen yörede Türkçe olmayan yer adlarına da rastlanmaktadır.

Yöredeki yer adlarının geneline bakıldığında bunların coğrafi özelliklerle ve doğa ile ilişkili oldukları görülmektedir. Genellikle yörede öne çıkan bir tabiat özelliği o yöredeki yerleşim yerinin adı olmuş ya da ad o özellikli ilişkilendirilmiştir. Ayrıca yöredeki yer adlarının hangi dile mensup olduklarına bakılarak yörede hangi etnik grupların yerleşmiş olduklarına dair veriler de elde edilebilmektedir.

Alana katkı sunmak için tarafımızdan yapılan bu çalışmada, ilk çağlardan bugüne, Tunceli yöresine verilen adlar toponomik olarak köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: toponomi, köken, adlar, etnik yapı.

* Yrd. Doç. Dr. Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: itosun62@hotmail.com

** Arş. Gör., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: alikocmardin@gmail.com

THE ORIGIN, STRUCTURE AND MEANINGS OF PLACES IN TUNCELİ

ABSTRACT

Since the time of their existence, human beings have attempted to name themselves, their self-perceived things through their own eyes by keeping some features into the foreground, and thus tried to make life easier. All these words that are formed by the language and that refer to the living and inanimate beings in nature are defined as names. According to this, it can be said that the names first appeared in the language system. Today, most of the vocabulary of spoken languages consists of names. The onomatology (onomastic), which is the study of what is seen and perceived on earth in the present day, is particularly concerned with the people's names, their surnames and the names of the places. The branch of the science that examines the names of the places is called "toponymy".

The oldest settlements in Tunceli are Pertek, Hozat, Çemişgezek and Mazgirt. The region is generally known as Dersim in history. Today, most of the names of places related to Tunceli have been changed as a result of translating into Turkish after the establishment of the Republic. Nonetheless, local names are also found in the region.

When we look at the names of the places in Tunceli in general, it is seen that they are related to geographical characteristics and nature. Generally, the quality of nature that stands out in the region gives its name to the settlement in that region, or the name is associated with that quality in particular. Besides, it is possible to obtain data on which ethnic groups have been settled in the region by looking at which language the names of places in the region belong to.

In this study which aims at making contribution to the field, the names given to the Tunceli from the first ages to today will be evaluated in terms of origin, structure and meaning.

STRUCTURED ABSTRACT

Since the time of their existence, human beings have attempted to name themselves, their self-perceived things through their own eyes by keeping some features into the foreground, and thus tried to make life easier. All these words that are formed by the language and that refer to the living and inanimate beings in nature are defined as names. According to this, it can be said that the names first appeared in the language system. Today, most of the vocabulary of spoken languages consists of names. The onomatology (onomastic), which is the study of what is seen and perceived on earth in the present day, is particularly concerned with the people's names, their surnames and the names of the places. The branch of the science that examines the names of the places is called "toponymy".

The oldest settlements in Tunceli are Pertek, Hozat, Çemişgezek and Mazgirt. The region is generally known as Dersim in history. Today,

Turkish Studies

most of the names of places related to Tunceli have been changed as a result of translating into Turkish after the establishment of the Republic. Nonetheless, local names are also found in the region.

When we look at the names of the places in Tunceli in general, it is seen that they are related to geographical characteristics and nature. Generally, the quality of nature that stands out in the region gives its name to the settlement in that region, or the name is associated with that quality in particular. Besides, it is possible to obtain data on which ethnic groups have been settled in the region by looking at which language the names of places in the region belong to.

In this study which aims at making contribution to the field, the names given to the Tunceli from the first ages to today will be evaluated in terms of origin, structure and meaning.

The names of Tunceli and its environs from its foundation to the present day that have been recorded in historical sources are Daranis, Daranalis, Daranati, Dersim, Mameki, Kalan and Tunceli. Daranis, which is the first recorded name, was used after the Persian king Darius conquered the region. The name Daranis was formed by adding the plural suffix -(i)s in western languages to the word Dara-y-an (Darius' subjects) and was first recorded by the westerners. Since the oldest meaning of the word was forgotten over time, the Persian word Daranis was turned into dara nali (trees in a brook) and it was recorded as Daranalis by the western geographers. Later, Armenians adopted and changed this word into their language as Daranati (salt mine).

During Akkoyunlu and Karakoyunlu periods, the old names such as Daranis / Daranalis / Daranati was persianized as der-i sim (silver gate) as a result of the migration of Shiite groups from İran to the region and due to the fact that the Persian language was effective in the region. The -i suffix in der-i sim dropped and the word became Dersim as is the case with other compounds beginning with der.

The name Mameki means Mahmut's or little Mahmut's. It is thought to originate from an Armenian prince, Vartan Mamigonian, who lived in fifth century AD. The name Kalan that is also used for the region means 'the elderly'. The region was named Tunceli, which means the land of bronze, in the Republican period.

Nearly all of these names are related to İranic languages in terms of origin, formation and meaning. They emerged in accordance with the rules of Persian, Kurdish and Zazaki languages in terms of formation and their meanings. The name Daranis, which was named after a noteworthy ruler of the region in the beginning, gained new meanings concerning prominent features of the landscape and underwent certain phonetical changes and survived to the present day as Dersim / Désim.

Taking the languages these names originate from into consideration, it can be claimed that the ethnic composition of the region was related to Iranic tribes from the early first century AD., and the names the region was given were associated with the languages of these tribes. When these names are investigated in detail, the existence of Armenian and Turkish communities in the region is revealed.

Keywords: toponymy, origin, names, ethnic structure.

Turkish Studies

1. Giriş

İnsan, doğada var olduğundan beri önce kendini daha sonra da gördüklerini duyumsadıklarını, dokunabildiklerini, tadıp kokladıklarını, dikkat çekici özelliklerini ön planda tutarak, tanımlama ve adlandırma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken hem kendisini başkasından farklı kılmış hem de çevresindeki her şeyi daha iyi kullanabilme amacıyla yaşamı kolaylaştırmaya çalışmıştır. Tabii ki insanoğlunun çıkarabildiği sesleri sistemli bir şekle dönüştürmesi ile birlikte öncelikle günlük ilişkiler kurabildiği varlıkları adlandırma yoluna gittiği ve bu adların genelleşerek zamanla kalıcılaştığı da unutulmamalıdır. İnsanın sesler yoluyla oluşturduğu, doğadaki bütün canlı, cansız varlıkları ve kavramları karşılayan bu sözcükler ad olarak tanımlanmaktadır. Buna göre dil dizgeleri içinde öncelikle adların ortaya çıktığı söylenebilir ve günümüzde de konuşulmakta olan, bütünüyle birer adlandırmadan meydana gelen dillerin (Karaağaç: 2013, 28) sözlüklerinin çok büyük bir bölümünü adlar oluşturmaktadır (Karaağaç: 2013, 31).

Dillerin doğuşu ve uzun gelişim süreçlerinde, adların bu dizge içinde hangi koşullarda nasıl ortaya çıktıkları ve nesnelere nasıl örtüşür hale geldikleri konusunda tam bir netlik olmasa da ad ve adlandırmanın insanlık tarihi kadar eski ve onunla paralel olarak gelişen dilin önemli bir parçası olduğu kesindir. Adlandırma çok eski bir gelenektir, canlı ve cansız objelere ad verme, en eski kültürel etkinliklerden biridir (Yıldırım: 2006, 5). Dillerin ortaya çıkışı, dili oluşturan unsurların hangi aşamalardan geçerek bugüne geldikleri konusu bilim dünyasında sürekli merak uyandırmış ve bilimin gelişmesiyle de bu konuda pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle adların ne zaman, nasıl oluştuğunun araştırılması ve sorgulanması sonucunda, genellikle de özel adların kökenleri, tarihi gelişimleri, adların dil ve kültürle olan ilişkileri üzerinde yapılan yoğun çalışmalar neticesinde dil biliminin çalışma alanlarından biri olan “ad bilimi” (onomastik) (Sartaş: 2009, 9) doğmuştur. Bugün evrende görülen ve algılanan her şeyin adı üzerine çalışan ad bilimi, özellikle kişi adları ve soyadları, takma adlar, yer adları, hayvan (genellikle kuş adları), bitki ve yiyecek adları üzerine çalışmaktadır.

Dillerin söz varlıkları içinde adlar önemli bir yere sahiptirler. Bunlar arasında doğada tek olarak bulunan şeylerin adları olarak ortaya çıkmış özel adlar tek bir kişiyi, belli bir canlıyı ya da cansız varlığı, bir düşünceyi ya da belli bir yeri karşılamaktadırlar. Özel adlar dil dizgesi içinde diğer sözcüklerle çeşitli ilgi bağları olan, genellikle de herhangi bir dil biriminin anlam boşalmasına uğratılarak kullanılması sonucunda oluşmuş adlardır. Özel adların oluşum süreçleri, veriliş nedenleri ve bugüne nasıl geldikleri gibi konular sürekli merak konusu olmuştur. Bu konuların aydınlatılması çabaları sonucunda, değişik dillerde özel ad niteliği taşıyan öğeler üzerinde çeşitli çalışmalar yürütülmüş, bu çalışmalar dil bilimi incelemeleri içinde kendine bir yer bulmuş (Altaylı: 1994, 932) ve yeni bilimsel inceleme dalları oluşturmuştur (Aksan: 1982, 95; Türkçe Sözlük: 1998, 19). Yer adı bilimi (toponim) bu yeni bilim dallarından biridir.

Hem özel adlar hem de tür adları sadece bir varlığı işaret etmekle kalmazlar, aynı zamanda o varlığı simgeleyen büyüsel, gizemsel bir gücü de temsil ederler. P. Trost’a göre kimi adlar onları taşıyan kimselerle ilgili birtakım bilgiler de içermektedir. Din, uyruk, toplum katmanı ve yaş katmanları gibi. Örneğin; Mose ismi o ismi taşıyan kişinin genellikle Musevi olduğu; Ali, Ahmet ismi ise bu ismi taşıyan kişilerin Müslüman olduğu bilgisini de içermektedir (Aksan: 1982, 95-96).

İster kişi adı, ister yer adı, ister başka bir özel ad olsun, özel adların kaynağını genel olarak tür adları, yani diğer sözlük birimleri oluşturur. Adlandırmalarda herhangi bir sözlük birimi anlam boşalmasına uğratılarak bir kişiye, bir yere, bir dağ ya da ırmağa verilirse özel ada dönüştürülmüş olur. Kemal (olgunluk), konak, kışla, ırmak, kale, hisar, pınar gibi adlar aslında tür adı iken, doğada tek olan bir varlığa verildiklerinde özel ada dönüşürler. Azel ad da böylece, işlevini anlamıyla değil, ses yapısıyla gerçekleştirir (Karaağaç: 2013, 41). Yer adları da aynı tutumun sonucunda ortaya çıkmaktadırlar. Kesikköprü gibi (Aksan: 1982, 95-96).

Kendine özgü kuralları ve inceleme yöntemleri olan ad bilimi, bütün adları incelemek üzere çeşitli alt kollara ayrılmaktadır. Bunlar arasında en yaygın çalışılan alanlar yer (toponim) ve kişi (antroponim) adlarını inceleyen toponomi ve anroponomi bilim dallarıdır (Yıldırım: 2006, 6). Çünkü dillerin söz varlıkları içinde en geniş yeri kişi adları oluşturmakta, o dili konuşan kişilerin yaşadıkları yer adları da ikinci sırada gelmektedir. Yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımından açıklamaya çalışan toponomi (Eröz: 1984, 43) bilim dalına Eren, Türkçede yer adları bilgisi adının verilebileceğini belirtse de (Eren: 1965, 155) bugün kullanımda “yer adı bilimi” teriminin yaygınlaştığı görülmektedir. Yer adları üzerine yapılan çalışmalar son elli yıl içinde artmış ve dil bilimi (linguistique) metodlarının kullanılmasıyla daha da verimli hale gelmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yer adlarının, içinde yer aldıkları dilin fonetik kurallarına uyduğu, bütün yer adlarının bir anlam taşıdığı ve bu adların verilmesinde birtakım kuralların söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yerinin durumu, konumu, çevresinde bulunan bir göl, akarsu ya da yapı, orada yaşamış ünlü bir kimse, o yerleşim yerinde yaygınlaşmış meslekler gibi unsurlar yer adlarının konulmasında etkili eğilimler olarak görülmektedir. Tarihte kişi, aile, boy, hanedan ve halk adları da yer adı olarak kullanılmaya başlamıştır (Karaağaç: 2013, 41).

Yer adları bilimi (toponimi) son zamanlarda üzerinde çokça çalışılan bir bilim dalı olduğundan Türkiye toponomisi üzerine de ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Türkiye’de bilimsel nitelikli ilk ad bilimi çalışmalarına 20. yüzyılın başlarında başlanmış olmakla birlikte daha ciddi çalışmaların 1940’lı yıllardan sonra ortaya konduğu görülmektedir. Bu konuda Prof. Dr. Caferoğlu, daha çok bildiri makale ve bibliyografya türü yazılarıyla; Fındıkoğlu, popüler mahiyetteki yazıları ve bu alandaki ısrarlı tenkitleriyle ön plana çıkmaktadırlar (Sakaoğlu: 2000, 22). Genellikle bir ilin ya da ilçenin yer adları üzerine yapılmış kitap niteliğinde, yüksek lisans ve doktora tezleri düzeyinde çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı kitap olarak da basılmıştır. Bunlardan bazıları H. Eren’in “**Yer Adlarımızın Dili**”, V. Akın’ın “**Trakya Köy ve Şehir Adları Üzerine Bir İnceleme**”, T. Gülensoy’un “**Türkçe Yer Adları Kılavuzu**”, İ. Şahin’in “**Adbilim**”, M. Şenel’in “**Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme**”, Yusif Yusifov ve Serraf Kerimov’un “**Toponimikanın Esasları**”; Doktora ve Yüksek Lisans tezi olarak hazırlanmış E. Ada’nın “**Eskişehir İli Yer Adları**”, U. D. Aşçı’nın, “**Diyarbakır Yöresindeki Bazı Yer Adları Üzerine Etimoloji Denemesi (Ergani)**”, Y. Demircan’ın “**Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV. ve XVII. yüzyıllar)**”, M. S. Erpolat’ın “**XVI. Yüzyılın Başlarında Ergani, Çermik, Siverek ve Ruha Sancakları’ndaki Yer Adları**”, S. Gönen’in “**Anadolu’da Yer Adlarına Bağlı Olarak Oluşan Efsaneler Üzerine İncelemeler**”, D. Keleş’in “**Türk Adbilimi Bibliyografyası**”, L. Kurgun’un “**Denizli İli Yer Adları**”, H. Pilancı’nın “**Anadolu’daki Türkçe Yer Adları**”, M. Şenel’in “**Elazığ İli Yer Adları**” ve M. Yıldırım’ın “**Uşak İli Ve İlçeleri Yerleşim Yeri Adları (Orun)’nın Yapı Ve Köken Bakımından İncelenmesi**” adlı çalışmalardır.

Yukarıda verilmiş olan bu çalışmalara rağmen Türkiye’de incelemeye tabii tutulmamış yer adları sayısı oldukça fazladır. Ülkemizin tarihini canlı tutmak ve kültürel değerlerini korumak adına bu tür çalışmaların çoğaltılması zorunludur (Koç: 2016, 1). Özellikle Türkiye gibi bin yıllardır çok önemli kültür ve uygarlıkların beşiği olmuş, köklü bir geçmişe sahip olan bir coğrafyada bulunan yer adlarını incelemenin öneminden yola çıkılarak (Koç: 2016, 1) bu alana biraz katkı sağlamak amacıyla, bu çalışmada Tuncelinin tarihteki adları yapı, anlam ve köken bakımından değerlendirilecektir. Yer adları bir milletin yerleşme tarihi bakımından en önemli belgelerden biridir (Gündüz: 2008, 142) ve orada yaşayanların kimliğini belirlemede çok değerli veriler sunmaktadır.

2. Tunceli İli Adlarının Köken, Yapı ve Anlamları

Fırat ve Murat nehirlerinin kesiştikleri yerin doğusundaki bölgede kurulmuş olan bugünkü Tunceli ili çok eskiden beri farklı kavim ve toplulukların yerleşim alanı olmuştur. Kuzey ve doğudan sıra dağlarla, güney ve batıdan nehirlerle çevrilmiş olması, bu bölgeye yerleşmiş toplulukları

Anadolu'da farklı zamanlarda hüküm sürmüş büyük imparatorlukların baskı ve zulmünden bir ölçüde uzak tutmuştur. Yine de Anadolu topraklarının diğer bölümlerinde olduğu gibi burası da sürekli istilalara uğramaktan kurtulamamış ve tarihi çalışmalar sonucunda elde edilen verilere göre MÖ. 2200'lere kadar Subarru'ların, MÖ. 2200'lerde Hurri'lerin eline geçmiştir. Bu yöreyi de içine alan İşuva adı ilk kez III. Tuthalya döneminde, Hitit kaynaklarında geçmektedir. Hitit'ler MÖ. 1375–1335 yıllarında Tunceli'ye kadar gelmişlerdir. Mazgirt ilçesinde bulunan kalede yapılan araştırmalarda rastlanan çivi yazılı belgelere göre Hitit'lerden sonra bölgeye, MÖ. 12. yüzyılda Urartu'lar egemen olmuşlardır. Daha sonra Muşki'lerin egemen oldukları bu yöre MÖ. 7. yüzyılda sırasıyla Med'lerin ve Pers'lerin egemenliği altında kalmıştır. İskender'in fethiyle Makedonyalıların, onlardan sonra ise MÖ. 17 yılında Romalıların, kısa bir süre de Part'ların egemenliğine girmiştir (Koç: 2016, 3). M.S. 2. yy.'da Romalılar, Part'ların etkinliğini kırarak bölgeyi Kappadokya Eyaleti'ne bağlamışlardır. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmış, MS. 639'da Halife Hz. Ömer döneminde Arap'ların eline geçmiş, ancak Arap'lar ve Bizanslılar arasındaki mücadeleler sonucunda yöre, MS. 972 yılında tekrar Bizanslıların hâkimiyeti altına girmiştir. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölge 1087 yılında kesin olarak Türk'lerin egemenliği altına girmiş ve 1243 yılında yapılan "Kösedağ Savaşı"ndan sonra da bu bölge, Moğollar tarafından yönetilmiştir. Daha sonraları önce Mengücek'lerin, sonra da Akkoyunluların egemenliğinde kalan bu yöre 1473 yılında yapılan "Otlukbeli Savaşı"ndan sonra Osmanlı yönetimi altına girmiştir. Osmanlı yönetiminde 1847 yılında, Hozat merkez olmak üzere "Dersim Livası" adıyla sancak yapılarak Erzurum'a bağlanmıştır (Koç: 2016, 4). Cumhuriyetten sonra Tunceli adıyla il olmuştur. Bugün hâlâ aynı adla Türkiye Cumhuriyeti'nin illerinden biridir.

Tunceli ilinin tarihine bakıldığında ilin pek çok kavmin, farklı etnik grupların ve devletlerin egemenliğine girdiği görülmektedir. Bu durum yöredeki yerleşim yerlerinin adlarını hem çok eskilere götürebilmiş hem de sıkça değişmesine neden olmuştur. Sadece ilin tarihteki adlarına bakıldığında bile bazı adların kökenlerine ulaşmada oldukça sıkıntılar yaşanmakta, bunlar net verilerle açıklanamamakta ya da bu adların kökenindeki kaynağa ulaşamamaktadır. Yine de eldeki bulgulara dayanarak bazı fikirler ileri sürmek mümkündür.

Doğu Anadolu bölgesinin batısında yer alan ve 7774 km²'lik bir alana sahip olan Tunceli'nin en eski yerleşim merkezleri Pertek, Hozat, Çemişgezek ve Mazgirt ilçeleridir. Bu bölge, tarihte Dersim olarak bilinmektedir (Yılmazçelik: 1999, 1). Tunceli ili güneyde Elazığ, kuzeyde Erzincan ve doğuda Bingöl ile çevrilmiştir. Yöredeki yer adlarının çoğu, cumhuriyetin kuruluşundan sonra değiştirilerek Türkçeleştirilmiş, bu yerleşim yerlerinin tarihle olan bağı koparılmıştır. Yörede, bugün kullanılmakta olan yer adlarının geneline bakıldığında bunların tarihte bu yöreye sahip olmuş kişi adlarıyla, coğrafi özelliklerle ve doğa ile ilişkili oldukları görülmektedir.

Bazı yer adlarının kökenleri incelendiğinde, eskiden beri bu yörede yaşamış olan topluluklarla ilgili bilgilere de ulaşılabilen ya da bu yer adlarının mensup oldukları dile bakılarak yörede hangi etnik grupların yerleşmiş olduklarına dair veriler de elde edilebilmektedir. Bu çalışma Tunceli ilinin bugüne kadarki adlarını toponomik olarak ele alıp köken, yapı ve anlam bakımından değerlendirmeyi ve elde edilecek verilerden yola çıkılarak bu adlarla bunları kullanan topluluklar arasındaki etnik ilgiyi irdelemeyi amaçlamaktadır.

2.1. Daranis/Daranalis/Daranati

Daranis/Daranalis/Daranati, Tunceli yöresini içine alan bölgenin tarihte bilinen ilk adlarıdır. Çeşitli tarihi kaynaklarda bu bölge Daranis, Daranalis ya da Daranati adıyla kaydedilmiştir. Tarihçi-yazar Ali Kaya "Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi" adlı eserinde F. Schneider'in "Atlas de Geographie Historique" adlı çalışmasını kaynak göstererek MÖ. IV. yüzyıldan daha önceki dönemlerde Yunan tarihçileri ve coğrafyacılarının bugünkü Tunceli yöresine "Daranis" adını

verdiklerini aktarmaktadır (Kaya: 2010, 19). Daranis adının kökenini ise Joseph Sandaigian'ın "Histoje Documentaire Armenie Eges De Pogaisme" adlı eserine dayandırarak Pers'lere bağlamaktadır. MÖ. 519 yılında Pers kralı Dara'nın (Darius) Doğu Anadolu ile birlikte Tunceli yöresini de fethetmesi sonucunda yöre bu kralın adıyla "Daranis / Daranalis" biçiminde adlandırılmıştır. Tarihçi Ptolemy'nin yöreyi bu adla kaydetmesi Dara'nın Pers kralı olmasından itibaren başlamaktadır (Kaya: 2010, 19).

Bugün Tunceli yöresindeki tarihi yapılara ve buluntulara bakıldığında bu yörenin (özellikle Çemişgezek, Pertek, Mazgirt ve Hozat) MÖ. 6 binli yıllardan beri yerleşime açık olduğu tespit edilmektedir (Ünal: 1999, 6-7). Bu durum Tunceli ve yöresinin MÖ. IV. yüzyıldan öncesinde de bir adı olması gerektiğini göstermesine rağmen tarihi kaynaklarda bu yörenin MÖ. IV. yüzyıldan daha geriye giden herhangi bir adına rastlanmamaktadır.

Kaya ve Aksoy, yörenin eskiden Daranis / Daranalis / Daranati biçiminde kaynaklarda mevcut olan adlarının, bazı bilim adamlarınca Ermenice 'duran-ati, daran-ati' (tuz madeni) sözcüğüyle ilişkilendirildiğini belirtmektedirler (Kaya: 2010, 21; Aksoy: 2000, 46). Aksoy Daranalis adının ilk sözcüğünün Zendce 'darena' (dağ boğazı, ağaçlıklı dar geçit), Ermenice 'daran-ati' (tuz madeni), Farsça ve Kürtçe 'dar' (ağaç), Pehlevice 'Dara' (sahip, yüce) sözcükleriyle bağlantılı olabileceğini, fakat bu adın kökeninde Sanskritçe 'dara' (dere, vadi), Zendce 'darena' (dar boğaz, derin vadi, dere), Farsça 'dere' (dar ve derin akarsu vadisi) sözcüklerinin olduğunu vurgulamaktadır. Aksoy, Daranalis adının son olarak Pehlevice dara (sahip) ve Kürtçe 'nal' (dere) sözcüklerinin birleşmesi, buna Eski Anadolu dillerinde kullanılmış olan -is (-ler) çokluk takısının eklenmesi ile oluştuğunu, 'derelere sahip yer' anlamına geldiğini belirtmektedir (Aksoy: 2000, 47).

Daranis / Daranalis adının kökeni ile ilgili yukarıdaki açıklamalara bakıldığında bu adın çok farklı kaynaklara dayandırıldığı, kaynakların çeşitliliği nedeniyle de önemli çelişkilerin ortaya çıktığı ve bir bulanıklık meydana geldiği görülmektedir. Bu durum, aslında tarihteki Daranis ya da Daranalis adının bugünkü Tunceli merkezi ve çevresine verildiği yanılığından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Tunceli il merkezinin oluşumu yaklaşık bir asırlıktır ve bu yöredeki en eski yerleşim yerleri Hozat, Çemişgezek, Mazgirt ve Pertek ilçelerini içinde barındıran yörelerdir. Fırat ve Murat nehirlerinin kesiştiği yerin doğusunda kalan bu bölge, coğrafik olarak Anadolu'nun diğer bölgeleri gibidir ve yüzey şekilleri bakımından diğer yörelerden çok da farklı değildir. Bu nedenlerden dolayı Daranis / Daranalis adının kökenini "derin vadilerle kaplı yer, ormanlık alan, dere ve tuz madeni" anlamına gelen sözcüklere bağlamak mümkün görünmemekte, aslında bu adlar, kökeni daha eskilere giden bir adın bu bölgeye yerleşmiş olan farklı etnik toplulukların diline uydurulmuş biçimleridir.

Bizce Daranis / Daranalis / Daranati adlarının kökeni Pers kralı Dara ile ilgilidir. Pers'lerin konuştuğu Avesta diline (Eski Farsça) ait olan Darayan adının Pers'ler döneminde İranî kökenli toplulukların bu bölgeye yerleşmesi sonucunda, "Dara'ya bağlı olanlar" anlamında bölgeye verildiği, daha sonra bu yöreye Ermeni, Zaza ve Kürt gibi farklı etnik grupların yerleşmesi ile Darayan adının Daranis / Daranalis / Daranati, biçiminde değişerek farklı anlamlar kazandığı söylenebilir. Yani Daranis adının kökeninde Pers kralı Dara'nın adı yer almaktadır ve tarihte çeşitlendiği görülen bu adların tümü daha sonraki dönemlerde Arap, Fars, Bizans ve Osmanlı kaynaklarında Dersim adı altında birleşmiştir.

Dara'nın bu yöreyi ele geçirmesinden sonra yöreye İranî kökenli halklar yerleşmiştir. Bugün kendilerini Kürt olarak nitelendiren topluluklar o dönemde yöreye Dara-y-an (Dara'ya bağlı olanlar, Daralılar) adını vermişlerdir. Sözcük Dara özel adına Farsça ve Kürtçede çokluk eki olan -an getirilerek oluşturulmuştur. Daha sonra y bağlantı ünsüzünün düşmesi ile Daran biçimine dönüşmüş olan bu ada Batılı tarihçi ve coğrafyacılar, -an ekinin çokluk anlamını bilmediklerinden, kendi dillerindeki -(i)s çokluk ekini ekleyerek sözcüğü Daranis olarak kayıtlara geçirmişlerdir.

Turkish Studies

Aynı yörede Dara-y-an adının anlamı zamanla unutulmuş, sözcük yörenin coğrafi özelliklerine de uygun olarak hem biçim hem de anlam yönünden değişmiştir. Daranis adı zamanla o yörede konuşulmakta olan dillere uygun olarak dar-a nal-i biçiminde (dar: ağaç, nal: dere; -a ve -i tamlama ekleri) değişime uğramış ve ‘derelerin ağaçları’ anlamını kazanmıştır. Farsça, Kürtçe ve Zazaca gibi dillerde bu şekilde değişen bu adı da Batılılar Daranali-s olarak (-s çokluk eki) kaydetmişlerdir.

Aynı sözcük Ermenicede ise daran-ati (tuz madeni) biçiminde dile uygun olarak şekillenmiş ve anlam kazanmıştır.

2.2. Dersim

Tarihte Tunceli yöresine ait görünen ilk ad “Daranis / Daranalis ve Daranati”dir. Daranis adının kökeni ise Joseph Sandaigian’ın “Histoje Documentaire Armenie Eges De Pogaisme” adlı eserine dayandırılarak Pers’lere bağlanmaktadır (Kaya: 2010, 19). MÖ. 519 yılında Pers kralı Dara’nın (Darius) Doğu Anadolu’yu ve Tunceli yöresini ele geçirmesi sonucunda yörenin “Daranis / Daranalis” biçiminde adlandırıldığı yaygın bir görüştür (Kaya: 2010, 19).

Dersim adını farklı kaynaklara dayandıranlardan biri olan Aksoy, Dersim adının kökenini bugünkü Tercan’ın eski adı olan Derksen’e bağlamaktadır. Aksoy, Eski Yunan coğrafyacısı Strabon’un Coğrafya adlı eserinde geçen Derksen adının aslında Tercan’ı da içine alan bir yöreye verildiğini, bu adın Eski Anadolu dillerine (Hititçe Tarsa-wana-yeşillikler ülkesi) dayandığını, zamanla Hellenleşerek Derksen biçimine, daha sonra ise Dersim’e dönüştüğünü yazmaktadır (Aksoy: 2000, 47). Tercan’ın eski adı olarak tarihte geçen Derksen bugün Erzincan’ın bir ilçesi olan Tercan’a dönüşmüştür. Derksen adının değişerek Tercan dışındaki bir yere Dersim olarak verilmesi imkânsız gibi görünmektedir. Çünkü, eğer tarihi süreçte Derksen Dersim’e dönüşmüş olsaydı Dersim bugünkü Tercan’ın adı olurdu. Oysa Derksen adı Tercan olarak hâlâ varlığını sürdürmekte ve yaşamaktadır. Bu nedenle Derksen adının Dersim’e dönüşmesi ve başka bir yöreye verilmesi mümkün değildir.

Dersim adının kökenini Derksen’e bağlamak yerine aslında bu adın kökenini daha gerilerde aramak gerekmektedir. Bizce Tunceli yöresinin Daranis / Daranalis / Daranati, daha kuzeydeki Tercan yöresinin ise Derksen olarak adlandırılması aynı dönemlere denk gelmektedir. Belki de bugün kaynaklarda geçmeyen, fakat Eski Anadolu dillerine dayanan farklı yapı ve anlamda sözcüklerle bu yöreler adlandırılmıştır. Pers’ler döneminde bu eski adlar, yöreye yerleşen çeşitli İrani topluluklar tarafından kendi dillerine yani Darayan / Daranali (Daranis / Daranalis) biçimine dönüştürülmüştür. XV. yüzyıldan itibaren de Fars dili ve kültürünün etkisiyle bu adların der-i sim (gümüş kapı) biçimine dönüşmeleri söz konusudur. Dersim adının Farsça bir tamlama olarak, der: kapı ve sim: gümüş sözcüklerinden oluştuğu ve (der-i sim) Gümüşkapı anlamına geldiği (Yurt Ans., 10. C., 1982, 7293) genel bir kanıdır (Yıldırım: 2012, 24). Der adıyla yapılmış Farsça tamlamalarda genellikle -i tamlama eki düşmektedir (dergâh, dersaadet gibi). Yöredeki diğer İrani dillerde ‘der’ sözcüğü yer, yöre, yurt, memleket anlamlarına da gelmektedir. Bu adın yörede genellikle ilk ünlüsünün kapalı ê, ikinci ünlüsünün ise kalın-dar-düz ünlüyle telaffuz edildiği, ayrıca ilk hece sonundaki r ünsüzünün de düşerek Dêrsım > Dêsım biçimine dönüştüğü görülmektedir. Yıldırım, Dersim adındaki r ünsüzünün türeme olduğunu, aslında bu adın aşiret adı olan Disümlü’den geldiğini, yörede adın r’siz söylendiğinden yola çıkarak belirtmektedir (Yıldırım: 2012, 24-37). Türkçede r sesinin türemeden ziyade düşmeye meyilli olması nedeniyle bu sesin bizce halk ağızlarında zamanla düşmeye uğradığını söylemek daha doğrudur.

2.3. Mameki

Tunceli'nin eski isimlerinden biri olan 'Mameki'nin MS. V. yüzyılda yaşamış Ermeni prenslerinden biri olan Vartan Mamigonian'ın isminden geldiği (Kaya: 2010, 21) söylenmektedir. Yöre, Türk ve Zazalardan önce Ermenilerin yerleşim yeridir. V. yüzyılda Vardan / Vartan Mamigonian, Sasanilerle yapılan bir savaşta ölmüş ve Ermeniler arasında unutulmaz bir isim olmuştur. Ailesi Muş dolaylarında yaşamaktadır ve büyük olasılıkla Sasani'lerin baskısı ile aynı dönemlerde daha korunaklı sayılan bugünkü Tunceli yöresine gelerek yerleşmişlerdir. Aynı zamanda bir sülale adı da olan Mamigonian'ın bu yörelerde bir süre yaşatıldığı ve daha sonraki dönemlerde ise yörenin adı olduğu düşünülebilir. Fakat bu adın bugün halk arasında telaffuz edilen 'Mameki / Mamikan' (Nişanyan: 2010, 315) biçimlerine bakıldığında ve aynı özelliklerle oluşturulmuş kişi adlarından yola çıkılarak yörede yer adı olmuş Velikan, Şemikan, Kara Yusufan gibi adlar da değerlendirildiğinde Eski Mamigonyan adının bölgeye yerleşmiş Müslüman Kürt ve Zazalarca, Mam (Mamo) biçimine dönüştürüldüğü görülmektedir. Mam / Mamo kelimesi Arapça kökenli Mahmud adının yörede kullanılan biçimidir. Aslında Arapça 'hamd' sözcüğünün ism-i mef'ul şekli olan Mahmud adının yörede kullanılan Mam biçimine Tunceli yöresinde hem Türkçe hem Kürtçe hem de Zazacada yaygın olarak addan ad türeten ve -cık ekinin yerini tutan -ık/-ak eki getirilmiştir. Bu ek geldiği adlara küçültme ve sevgi anlamı katmaktadır. Mameki sözcüğündeki -i Kürtçe, Farsça ve Zazaca dillerinde -li eki fonksiyonuyla kişi ve aşiret adlarından yer adı türeten bir ek olarak kullanılır. Mamikan sözcüğündeki -an eki ise yukarıdaki her üç dilde de çokluk eki görevindedir ve Türkçedeki -ler ekini karşılamaktadır. Bu açıklamalardan yola çıkıldığında Mameki/Mamikan (Nişanyan: 2010, 315) adlarının aslen Ermenice Mamigonyan'dan geldiği, fakat daha sonra kökeni ve anlamı unutulmuş yörede konuşulmakta olan Kürtçe ve Zazaca dillerinde Mahmut (-çuk)lu / Mahmut (-çuk)lar şeklinde bir anlam kazandığını söylemek mümkündür.

2.4. Kalan

Tunceli ilinin bugün yapılandığı yerde eskiden Kalan adında bir köy bulunmaktaydı. Aksoy, Ermeni'lerin Mameki / Mamikan dedikleri Kalan adının (Aksoy, Kal ile başlayan diğer yer adlarını inceleyerek) Luvice kala (kıyı, iskele), Latince / İtalyanca skala (iskele), Fransızca eskale (iskele) Akkadca kalaku (sal), Kürtçe kêlek (sal) sözcükleriyle ilişkili olduğunu ve Eski Farsçadaki kâl (vadi, kıyı, sahil) sözcüğüne -an ekinin getirilmesiyle yapıldığını, bu adın Kuzeybatı İran'dan gelmiş yerli topluluklarca buraya verildiğini belirtmektedir (Aksoy: 2000, 49). Yörede konuşulan Kürtçe ve Zazacada sal anlamında KeleK sözcüğü kullanılsa da Kalan isminin bu adla ya da Farsçadaki kâl (kıyı, sahil, liman) sözcüğüyle ilişkili olduğu çok zorlama bir varsayımdır. Çünkü burada akan Munzur nehrinin ne sahil ya da liman olabilecek kıyıları ne de salla geçilmeye elverişli bir eğimi ve debisi vardır. Ayrıca bu ismin eski kaynaklarda hiç geçmiyor olması (Aksoy: 2000, 49) bu yerleşim yerinin çok geç dönemlerde iskân edildiğini ve eski dillerle ilişkisi olmayan yeni bir yer adı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Tunceli için kullanılan eski Kalan ismi ya kal- fiil kökünden -an sıfat-fiil ekiyle türetilmiş Türkçe bir sözcüktür ya da köken olarak Kürtçe veya Zazaca'daki Kâl sözcüğünden gelmektedir. Bu dillerde 'Kâl' yaşlı anlamında bir kelime, -an eki ise yine bu dillerde ve Farsçada kullanılan çokluk ekidir. 'Kâl-an / Kalan' yaşlılar, dedeler anlamına gelmektedir.

2.5. Tunceli

1936'da bu şehre isim olarak verilmiş Tunceli, Türkçe kurallara göre oluşturulmuş, belirtisiz isim tamlaması kalıbında bir birleşik isimdir. 'Tunç' (Türkçe) bronz (Gülensoy: 2007, 932; Nişanyan: 2009, 638); 'el' (Türkçe) il, ülke, memleket anlamına gelen Türkçe sözcüklerdir. -i eki ise belirtisiz isim tamlamalarında tamlanan görevindeki sözcüklere gelen 3. teklik kişi iyelik ekidir. Tunç eli, tunç memleketi anlamına gelmektedir. Tunç eli adı belirtisiz ad tamlaması görünümünde

bir yer adı olduğundan bitişik yazılmaktadır. Bitiştığı için de iki ünlü arasında kalan ç ünsüzü ötümlüleşerek c'ye dönüşmüş ve bu ad Tunç eli > Tunceli şeklinde değişmiştir.

3. Sonuç

Tunceli yöresinin başlangıçtan bugüne tarihi kaynaklarla takip edilen adları Daranis, Daranalıs, Daranati, Dersim, Mameki, Kalan ve Tunceli'dir. Kaynaklarda geçen ilk isim Daranis Pers hükümdarı Daranın bu bölgeyi ele geçirmesinden itibaren kullanılmıştır. Daranis adı Dara-y-an (Daraya bağlı olanlar) sözcüğüne batı dillerindeki -(i)s çokluk ekinin eklenmesi ile oluşmuş, ilk olarak batılılarca kayıtlara geçirilmiş bir yer adıdır.

Zaman içinde bu sözcüğün en eski anlamı unutulmuş olduğundan Yörenin İrani dillerde Daranis sözcüğü dara nali (dere ağaçları) şekline dönüşerek Batılı coğrafyacılar tarafından Daranalıs biçiminde kaydedilmiştir. Ermeniler ise kendi dillerine uygun olarak bu adı Daranati (tuz madeni) olarak kayda geçirmişlerdir.

Akkoyunlular ve Karakoyunlular döneminde İrandan çeşitli Şii toplulukların yöreye gelmesi ve Farsçanın yörede etkili bir dil olmasıyla Daranis / Daranalıs / Daranati gibi eski isimler der-i sim (gümüş kapı) biçiminde Farsçalaşmış ve Farsçada ön adı der olan diğer tamlamalarda olduğu gibi – i takısı düşerek Dersim biçimine dönüşmüştür.

Mameki adı Mahmutlar ya da Mahmutçuklar anlamına gelmektedir. Kökeni MS. V. yüzyılda yaşamış Ermeni prenslerinden biri olan Vartan Mamigonian'ın ismine bağlanmaktadır. Aynı yöre için kullanılan Kalan adı ise yaşlılar anlamına gelen bir yer adıdır. Tunceli ismi ise Cumhuriyetle birlikte bu ile verilen tunç memleketi anlamına gelen bir isimdir.

Köken yapılış ve anlam olarak bu adların hemen hemen tamamı İrani dillerle bağlantılı bir durum sergilemektedir. Oluşum özellikleri bakımından Farsça, Kürtçe ve Zazacaya uygun olarak ortaya çıkmışlar ve anlamları da bu dillere uygundur. Başlangıçta yöreye hükmeden önemli bir kişinin adından oluşarak yöreye verilen Daranis adı daha sonra yörede ön plana çıkan doğal görünümle ilgili anlamlar kazanarak bazı ses değişimlerine de uğrayarak günümüze kadar Dersim / Dësım olarak gelmiştir.

Bu adların dayandığı dillere bakıldığında yörenin etnik yapısının miladi ilk yıllardan beri İranî kavimlerle bağlantılı olduğu ve yöreye verilmiş adların da bu kavimlerin dilleriyle ilişkili oldukları söylenebilir. Bu adlar detaylı olarak incelendiğinde yörede Ermeniler'in ve Türk toplulukların da zaman zaman varlık gösterdikleri tespit edilebilmektedir.

4. KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan, (1973-1974), **Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar**, Ankara.
- Altaylı, Seyfettin (1994), **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü II**, İstanbul.
- Eren, Hasan, (2010). **Yer Adlarımızın Dili**, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Eröz, Mehmet (1984), *Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları*, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, KBY, Ankara.
- Gülensoy, Tuncer, (1995), **Türkçe Yer Adları Kılavuzu**, TDK, Ankara.
- _____, (2007), **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yay., 2. Cilt, Ankara.

- Gündüz, Ahmet (2008). “1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya Ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme” *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue: 9, 140-160.
- Karaağaç, Günay (2013), **Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Koç, Ali, (2016), Tunceli İli Yer Adları, (YYÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- Kurgun, Levent (2002), **Denizli İli Yer Adları**, Doktora Tezi, Pamukkale Üniv. Denizli.
- Nişanyan, Sevan, (2010), **Adını Unutan Ülke (Türkiyede Adı Değiştirilmiş Yerler Sözlüğü)**, Everest Yay., İstanbul.
- _____ (2009), **Sözlerin Soyağacı**, Everest Yay., 4. Baskı, İstanbul.
- Sakaoğlu, Saim (2000), **Türk Ad Bilim I Giriş**, TDK Yayınları, Ankara.
- Sarıtaş, S. (2009), *Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar Ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(21), 422-433, Balıkesir.
- Şahin, İbrahim (2015), **Adbilim**, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Şenel, Mustafa (2013), **Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme**, Manas Yay., Elazığ.
- Ünal, Mehmet Ali, (1999), XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara
- Yıldırım, Mehmet, (2006), **Uşak İli Ve İlçeleri Yerleşim Yeri Adları (Orun)’ Nın Yapı Ve Köken Bakımından İncelenmesi**, Yüksek Lisans Tezi, Uşak.
- _____ (2012), “Desimli Aşireti’nden Dersim Sancağı’na”, **Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı, s. 24-37.
- Yılmazçelik, İbrahim, (1999), **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı (İdarî, İktisâdi Ve Sosyal Hayat)**, Elazığ 1999.
- Yurt Ansiklopedisi (1982), 10. C., s. 7293.